

עיון ומחקר

“ברום שמים ובטן האדמה”

סיפורי הרפתקה ומרע ראשונים בעברית*

מאת ד"ר אוריאל אופק

“הרגש הטבעי חי רק בלב הילד והנער, ועליהם צריכים לפעול ביחוד עלידי סיפור קורותינו הנפלאות עם כל חזיונות העצב ורוממות-הרוח אשר בהן. ואולם בספרי ההיסטוריה כשהיא לעצמה קשה מאד להביע לילדים ונערים את התוגה הפיטית ורוממות-הרוח אשר בקורותינו. הילד והנער אוהבים כי יותן חומר למעוף דמיונם, וכזאת הם מוצאים בדברי ימי העמים, המלאים מלחמות ומפעלי גיבורים, שהם קרובים מאד ללבוותיהם של הקטנים”.

אבחנה קולעת זו של טעם הקורא העברי הצעיר, שאינו מסתפק בפרקי היסטוריה יבשים, אלא מבקש סיפורי עלילה “המלאים מלחמות ומפעלי גיבורים”, נכתבה בשלהי המאה ה-19 על-ידי יוסף קלוזנר בן ה-23 ומוכיחה שוב כי הנושאים הפופולאריים על בני הנעורים נותרו זהים בכל זמן ומקום. ובכל-זאת, שונים מאד היו הסיפורים העלילתיים שקראו נערי ישראל באותה עת, שבה נכתבו הדברים הללו, מספרי ההרפתקה והרומאנטיקה שזכו לקרוא בני גילם בשפות השונות. שכן, בשעה שהסיפורת העברית הבלאטריסטית התחילה עושה את צעדיה הראשונים בעקבות “אהבת ציון”, הגיעה כבר הסיפורת העלילתית הקלאסית בארצות התרבות לשיאים בני-קיימא. במחצית השנייה של המאה ה-19 קראו נערי אנגליה את סיפורי וולטר סקוט, דיקנס ומיין ריד;

* פרק מתוך “ספרות-הילדים העברית — ההתחלה”, שיופיע בהוצאת “מפעלים אוניברסיטאיים”.
1. במאמרו “מסיפורי התחיה”, “המליץ” 1897, גלי 166.

נערי צרפת — את יצירות ויקטור הוגו, דימה (האב) וז'ול ורן; הנערים הקוראים גרמנית — את סיפורי ההרפתקה והרומאנטיקה של פרידריך גרסטר, יוהן ויס ("הרובינזונים השווייצרים") וברתולד אוארבך; נערי רוסיה קראו את סיפורי פושקין ("בת הקפיטן") וטולסטוי ("השבוי בקווקז"), ונערי ארצות-הברית — את יצירותיהם של ג'יימס פנימור קופר ומרק טוויין. ואין אלו אלא דוגמאות אחדות מרבות.

ובעוד שהיצירות הקלאסיות בתחום ההרפתקה ההיסטורית והרומאנטית, המוקדשות לעלילות גבורה ומסעות, ניתרגמו במהרה ללשונות התרבות והיו לנכס בין-לאומי, היו התרגומים לעברית של יצירות אלה עניין שבמקורות. היו אף משכילים, שלחמו בתרגומים, כיוון שהיו בעיניהם "זמורת זר בכרם שפתנו הקדושה", ואפילו אברהם מאפו כתב: "כי העתקות [=תרגומים] שנאתי, כבהמות מעלות גרה נחשבו לי".²

וכיוון שיד המקורות שלטה בספרות-התרגום המשכילית, אין תימה כי הרומאן החברתי הראשון שתורגם לעברית היה דווקא "מסתרי פאריס" לאיז'ן סין, וכי תרגומו המליצי-מקראי של קלמן שולמן (וילנה 1857—1860) של סיפור מחיי העולם התחתון הפריסאי הסעיר את עולם ההשכלה העברית. אפילו הביבליוגראף משה שטיינשניידר הצטרף למתנגדי התרגום בהטעימו, כי "כשרון השימוש בלשון העברית ראוי לנושאים יותר חשובים מן הנושא שלפנינו".³ דעה זו קוממה את יל"ג, שהאשים את המתנגדים כי "המה הפצים לגרש שפתנו העברית מארצות החיים", שכן בעיניהם ראוי לכתוב בעברית רק על עניינים עתיקים, "אשר נכבדם רק בעבור הזקנה החופפת עליהם".⁴ ואברהם מאפו, שלא יכול היה להשלים למראה "כל ישראל הששים ושמהים עתה לקראת מסתרי פאריז כי נגלו למו",⁵ חזה עתיד קודר ל'מוזה העבריה': "עוד מעט יצא גם דאן קישאָט ומסתר אהלים יגלה גם 'טויוזענד איין נאכט'..."⁶ מאפו התמים! בעודו מלגלג על האפשרות, כי "אלף לילה וילילה" ו"דון קיחוט" יתורגמו לעברית, עסק כבר בימיו סופר עברי — נחמן פרנקל שמו — בעיבוד יצירתו של סרוואנטס לעברית, שיצאה 4 שנים לאחר מות מאפו בשם "אבינועם הגלילי, או משא האויל" (יאסי 1871). העובדה, שרבים וגם טובים לא ראו בעין יפה הכנסתה של 'זמורת זר' לכרם הלשון העברית, אילצה את המתרגמים לתת צידוק לתרגומיהם בתועלת שיביאו לבני-הנעורים; אם כאמצעי לחיוב הלשון העברית ומקור לתיאור המתרחש בעולמו של הבורא: "ללמד נערי בני ישראל יפי הלשון ולהודיעם גבורות ה' ונפלאותיו אשר יעשה בכל הארץ";⁷ או כסיוע ללימוד שפה זרה: "תועיל לבני הנעורים העתקה להתבונן בה לעומת האַרגינאל בשפת אשכנז, אשר ילמדו בנקל לדעת שפת האשכנז".⁸ ואם לא כל התרגומים פונוו במפורש לקוראים

2. במכתבו לא"ש פרידברג. "ספר הזכרונות" א, עמ' 109.

3. ראה: "אל הקורא" בראש "מסתרי פאריז" חלק ג' (וילנה 1859).

4. "דברי שלום ואמת", "המגיד" שנה ב, ליק תרי"ט, גל' 13—14, בחתימת דן גבריאל.

5. מכתבו לאחיו מתתיהו. ראה הירחון "הזמן", גל' ה—ו' (מאי-יוני 1905).

6. שם.

7. משה מנדלסזון — פראנפורט, בהקדמתו לתרגום "מציאת הארץ החדשה" לקאמפה, אלטונה 1807.

8. דוד ראדנר, בהקדמה לתרגום "ווילהעלם טעלל" לשילר, וילנה 1878.

הצעירים, הודו רבים כבר אז, כי "סוד גלוי הוא, כי הרוב הגדול של קהל קוראי ספרותנו היפה הם נערים, ובזמן האחרון (ראשית המאה ה-20) נוספו עליהם גם נערות".⁹

רובינסון קרוזו ו"כור עונני"

אם גם שלטה המקריות בסיפורת העלילתית הרומאנטית, שתורגמה לעברית בתקופת ההשכלה, אולי בכל-זאת אין זה מקרה, שהספרות המתורגמת הקלאסית לנוער פותחת דווקא ב"רובינסון קרוזו". כי רובינסון היה גיבורו של הסיפור המתורגם הגדול הראשון בספרות-הילדים העברית, הוא "ראבינזאהן דער יינגערע" לקאמפה בתרגום דוד זאמושיץ (ברסלאו 1824); ורובינסון קרוזו היה גם גיבורו של סיפור-העלילות הקלאסי המתורגם הראשון בספרות-הנוער שלנו, הוא "כור עונני" ליצחק רומש (וילנה 1862). עד כמה החשיבו המשכילים יצירה זו העיד העובדה, שעוד לפני רומש תירגם (או עיבד) אותה יצחק ארטור ואף שלח שלושה פרקים של "רובינסון העברי" (כפי שקרא לתרגומו-עיבודו) למאיר לטריס יחד עם מכתב, המפרט את שלוש המטרות של תרגומו: "ראשונה, לתת בידם [של ילדי ישראל] ספר שעשועים, יוציא רגשות נפשם מחדרי לבם... שנית, למען ילמדו מתוכו דברי מוסר ודעת... והשלישית, למען ילמדו בו את שפתנו הקדושה עוד טרם יבואו להגות בדברי תורת ה'".¹⁰ ארטור ראה איפוא ב"רובינסון" יצירה שראוי כי הילדים יקראו לפני לימוד התנ"ך, ומכאן שתירגם אותה ודאי בלשון קלה ופשוטה; אלא שתרגומו זה לא נדפס ונראה שאבד.

אין תימה, ש"רובינסון קרוזו" משך את עיניהם של הסופרים-המשכילים בני דור ההשכלה. שכן ספרו זה של דניאל דיפו היה כבר אז ספר שהכל דיברו בו, שנדפס במהדורות לאין-ספור ותורגם ועובד שוב ושוב לכל לשונות התרבות. אך אם ברוב הארצות ראו הקוראים ב"רובינסון קרוזו" ספר-הרפתקאות מעולה, מרתק ומשכנע בסגנונו הריאליסטי ואב-טיפוס לעשרות "רובינז-זונאדות" שנתחברו בהשפעתו, המשכילים העברים עדיין ראו בו (ודאי בהשפעת 'תורת-הטבע' של רוסו) יצירת-מופת משכילית-מוסרנית ו"מורה דרך בחתירה לבגרות המחשבה".¹¹ ואמנם, כך כתב רומש בשערו של "כור עונני": "סיפור יפה ונחמד, ראבינזאהן החדש... הובר בלשון עברית צחה וקלה, במליצות יפות ונעימות להעיר את לב הקורא למוסר השכל".¹²

"כור עונני" היה ספרו הראשון של יצחק רומש (ליטה 1822—1894), שעסק רוב ימיו בהוראה בפוניבז' ובווילנה ותירגם אחר-כך סיפורים נוספים לנוער, רובם על נושאים היסטוריים. הספר, שנדפס על חשבון מיניסטריון ההשכלה הרוסי, תורגם לא מן המקור האנגלי, אלא על-פי העיבוד הגרמני של ד"ר פ. ראוך,¹³ ושמו של דיפו נזכר רק בהקדמה. המוטו בשער הספר — "זהב באש ייבחו ובן-אדם בכור עונני" (בן סירא) — מרמז על מקורו העברי של שם התרגום.

9. 'הררי' (=ש"ח ולקומיץ), במאמרו "הפריצות בספרות בני הנעורים", "השלוח" כרך י', עמ' 521.

10. ראה: "הצופה לבית ישראל", וינה תר"ח, עמ' 127—128.

11. רוסו, "אמיל" חלק ב'.

12. בכתובת הרוסית שבשער מודפס במקום "הקורא" -- 'הנוער היהודי'.

13. Rauch, נדפס בברלין בשני חלקים בשנים 1840—1842.

אף-על-פי שסגנונו המקראי של "כור עוני" גדוש מליצות ושברי פסוקים, במיטב המסורת ששלטה אז עדיין בספרות העברית, הוא גם גמיש, רהוט ונעים לקריאה. רומש קיצר עיבודו בן שני הכרכים של ראוך, שהוא נאמן למדי לדיפו, ורק פרקיו האחרונים סוטים מן המקור: רובינזון חוזר בספר זה לעיר-מולדתו עם עבדו — "וכך ראינו שנינו חיים מאושרים, שקט ושאנן, בלי כל מחסור ודאגה" — בעוד שבמקור האנגלי נהרג 'ששת' ('ששבאצר' ב"כור עוני") על-ידי הפראים. כן מצויה ב"כור עוני" הבלטת-יתר של האמונה בישועת אלוהים: בעוד שרובינזון של דיפו הוא צעיר ממרה ונעדר הכרה דתית, ששהותו הממושכת באי הנידח גילתה לו בהדרגה את ההשגחה האלוהית, שם ראבינזון ב"כור עוני" את מבטחו באל כבר בעת הסערה; לאחר שניצל ועלה על האי שם רומש בפיו שיר-תודה ארוך ונמלץ, ובשעה שאסף את יבול-האדמה הראשון "עין בעין ראיתי כי ברצות ה' דרכי איש ייניקהו דבש מסלע ושמן מחלמיש צור".

כשם ש"רובינזון קרוזו" כבש את לבותיהם של ילדים ונערים בכל הארצות, כך הסעיר "כור עוני" לא פחות — ואולי יותר — את דמיונם של ילדי העיירות היהודיות בתחום-המושב. ויפה תיאר פיכמן את רישומו של ספר זה עליו ועל בני דורו: "כור עוני... היה בלי ספק אחד הספרים המעטים בילדותנו, שנסכו עלינו שכרון והוציאנו ממיצר העיירה העגום למרחבי עולם רחוקים. דמיוננו נאחו בו, בנוסע מופלא זה, שידע לשחרר את עצמו משממונו של העולם הישן ולהפוך אי נעזב לאדמת שדה וגן, למקלט שלוה ובטחון". ופיכמן הוסיף וקבע "בלי הפרזה, שרובינזון היה לנו — ואולי הרבה יותר אפילו מאמנו של 'אהבת ציון' — הגיבור המופת, אשר חייו ופעולותיו גירו את דמיונו ובדמותו ראינו את עצמנו בחלומותינו הראשונים"¹⁴.

חמישים שנה בקירוב חזר ונדפס "כור עוני" במהדורות אחרות, עד שסגנונו נתיישן והוא נדחה על-ידי העיבודים והתרגומים המודרניים הרבים¹⁵.

ז'ול ורן בתרגומים משכיליים ראשונים

אם דניאל דיפו כבש את מקומו בספרות-הילדים בזכות "רובינזון קרוזו" בלבד, ביסס ז'ול ורן (1828—1905) את מקומו שלו בספרות-הנוער בזכות שבועים ספריו — סיפורי מסע והרפתקה ורומאנים מדעיים-דמיוניים. ואף-על-פי שמבקרים רבים חרצו את משפטם על סיפורי ורן "שערכם הספרותי מועט", אין חולק על סגולותיהם הייחודיות, שגרמו להצלחתם המפליאה והנמשכת בקרב הנוער, שאין לה כמעט אח ומתחרה: העלילות המרתקות, שהן מדעיות-דמיוניות, מעוררות רושם של אותנטיות בזכות הסגנון הרהוט, הרצוף דיאלוגים רווי הומור, והאידיאלים ההומאניים, הכלולים בכמה מספריו.

"הוא הראשון אשר אחז את הדרך הלזו, להעטיפ ידיעות רמות ונשגבות במעטה תהילה — בספורים נחמדים ונעימים למאד" — כך הוצג 'יוליוס ווערן'¹⁶ לפני הקורא העברי על-ידי

14. "בבית היוצר", ת"א תשי"א, עמ' 307.

15. המתרגמים הבאים: יהודה גרזובסקי-גור (עיבוד מקוצר, תרס"ד; 1928), אשר ברש (1921), צבי ארד (1960), אברהם בירמן (1967), ורה ישראלית (עיבוד, 1967) וקיצורים שונים.

16. כפי שנכתב שמו של ורן בהקדמה לספר "בבטן האדמה".

המתרגם הראשון של סיפוריו. יצירותיו הראשונות תורגמו לעברית עוד בחיי הסופר, שנים מעטות לאחר הופעתם בצרפתית. מתרגמו הראשון היה ישראלי, **זאב שפרלינג** איש סובאלק, שתירגם (מרוסית!) בזה אחר זה שניים מספריו הראשונים של ורן: "עשרים אלף מיל מתחת למים" (1870) ו"מסע אל מרכז האדמה" (1864). כמנהג הימים ההם, לא נזכר שמו של המחבר אלא בנוסח השער הרוסי ובגוף ההקדמה העברית; ואילו בשערים העבריים הובאו מתחת לשמו של הספר — השונה מן השם המקורי (גם זה ממנהגם של מתרגמי ההשכלה) — כותרות־משנה ארוכות, שראוי להעתיקן בשל העניין שבהן:

במצולות ים, סיפור ידיעות טבע הים ונפלאותיו במצולה מעולפות בסיפור מנסיעה סביב כדור הארץ בלב ימים תחת מכסה המים וקרח נורא, יסודתם בשפת צרפת... ווארשא תרל"ז (1876),

בבטן האדמה, ידיעות געאלאגיות ונפלאות מפעולות הטבע בחיק הארץ פנימה, מעולפות בסיפור נחמד אף נעים מנסיעה אל מרכז הארץ דרך תעלות הררי געש מוריקי אש... נעתקו חפשי לשפת עבר צחה וקלה לתועלת **צעירי עמנו** שוחרי ההשכלה... ווארשא תרל"ח (1878).

כותרות־המשנה הארוכות וההקדמות הענייניות אינן מותירות ספק, כי מטרתו העיקרית של המתרגם לא היתה להביא לקורא העברי הצעיר את סיפורי ההרפתקה עתירי הדמיון (והנבואיים בזמנו) של ז'ול ורן — מסע בצוללת או חדירה למרכז כדור־הארץ — אלא להשכילו ולהעניק לו "ידיעות נפלאות בדרכי הטבע אשר מעולם לא שיערו"; רק אחר־כך הביע תקוה "כי צעירי עמנו... ירוו נחת ועונג מנועם הסיפור הנפלא הזה". שכן, כשם שהרופאים עוטפים את התרופה המרה "במעטה גופת צופים", כך ראוי לעטוף את פרקי הלימוד וההשכלה המוגשים לנערים בסיפורים נחמדים, "לרפואת הנפש המשכלת".

היתה בכך משום העזה מהולה בתמימות לתרגם את סיפוריו של ורן לעברית בתקופה שבה לא היו עדיין כמעט כל מונחים מדעיים וגיאוגרפיים מודרניים. ואמנם, ניכרת יגיעתו של שפרלינג לתרגם את שמותיהם של מונחים אלה, או אף של מכשירים פשוטים ויומיומיים. וכך מוצאים אנו בתרגומים אלה, למשל, בתי־מחזה (משקפיים), עצמים פרדיים (אטומים), רום־עולם (חלל), מגרעת (שפל־הים), אבל לצידם גם מונחים המקובלים עלינו היום — גאות, כוכב־לכת, ואפילו — אבקת בשר יבש... ואם לא עמד לו כוחו במציאת שמות עבריים למונחים — השאירם בלועזיתם. "במצולות ים" תורגם בסגנון מליצי כבד ומסורבל, רצוף פה ושם שיבושים לשוניים; אך בזכות החידוש שבהופעת הספר הוא זכה לאיזכור אוהד בעתונות הרוסית. תרגום "בבטן האדמה", לעומת זאת, עולה על קודמו בהרבה, הן בסגנונו הקל והרהוט והן בהעתקת האווירה הז'ול־ורנית. חודות לכך נשמר ההומור הלגלגני בדיאלוגים ובהרהוריו של מספר, וגם העוצמה הדראמאטית שבמעמדי השיא ניכרת בלשון התרגום:

הכדור התפוצץ פתאם וכס אותנו בזרמי להבות. אהה! מה בהיר ומבהיק האור! וכרגע — נדעך כולו. ונר העלעקטרי טרם יכבה, ראיתי דודי שוכב שטוח על הרצפה, וגאנו מעולף מראשו ועד רגליו בלהב פלדות עמד על משמרתו אצל המשוט.

סיפורי הופמאן ו"סיפורי אלישיב"

באותן שנים, שבהן היה ז'ול וורן הסופר הפופולארי ואף הפורה ביותר בצרפת, היה פראנץ הופמאן (1882—1874) סופר-הילדים הפופולארי והפורה ביותר בגרמניה. ואם ורן התחייב לפני המו"ל שלו לחבר שני ספרים בשנה, התחייב הופמאן לספק למו"ל שלו עשרים יצירות בשנה. אך בכך תם הדמיון בין השניים. שכן, בעוד שוורן צימצם עצמו לסוג ספרותי אחד בלבד, הקיפה יצירתו של הופמאן את כל הגושים והסוגים בספרות-הילדים — משירים ואגדות ועד סיפורי מסע והרפתקה. מאתיים ספריו¹⁷, שניכר בהם הפזון הכתיבה והיעדר הליטוש האמנותי, זכו לפופולאריות עצומה, ואין פלא שנמצאו סופרים שטרחו לתרגם כמה מהם לעברית: משה שמואל שפרלינג תירגם את סיפורו הביוגראפי "בן מלך" (ורשה 1876), על ילדותו של לואי ה-16; הפדגוג מאנוס מוניסוביץ (1857—1928) תירגם את סיפורו הדידאקטי "נחלה מבוהלת, או בין לילה לאורה" (וילנה 1887), על משפחה שנגאלה מצרותיה; ויהודה גרוזובסקי (גור) "ייהד" את גיבוריו הנוצריים של הסיפור "בערימת השלג", על הרועים שנלכדו בין שלגי האלפים (ירושלים, תרנ"ג/1893). אבל מכל סיפוריו המתורגמים של הופמאן ראויה לעיון הנובלה "משהלי", שגיבורה הוא נער יהודי ישר וצנוע, הגדל בסביבה מתנכרת ועויינת, ואשר בזכות יושרו ואומץ-לבו זכה לחיים של כבוד ורווחה. יצחק אנדרס, שתירגם סיפור זה בשם "עקב ענוה" (ורשה 1886), הצליח להעביר אל תרגומו את האוירה הפיוטית-סנטימנטאלית שבמקור, ולמהול לתוכו לעתים רסיסי הומור. הנה אחד הקטעים התיאוריים הנאים שבספר — הילד משה יושב לבדו בחנותה המאובקת של דודתו הסוחרת בבלואים:

לא רק על רצפת הבית ועל הקירות היו תלויים ומושלכים החפצים הישנים כי אם גם בירכתי הבית ובכל עבר ופינה היתה מלאה מפה לפה בכל סגולות החמדה המכוסים פיה ואבק-עפר מרוב ימים עד אפס מקום. ומשה התענג בשמחה להביט על כל הסחורות האלה בעין בוהנת, ויבדל החפצים אשר מצאו חן בעיניו מיתר אחיהם ויקחם אל חדרו הקטן הנועד לו וינקם מכל חלאה ואבק ויצרפם בכור הנקיון וישם עינו עליהם לטובה.

"עקב ענוה" היה ספרו האחרון של אנדרס; אבל השיבותו הגדולה של סופר ומתרגם זה בתולדות ספרות-הילדים מעוגנת דווקא בספרו הראשון — "סיפורי אלישיב" — שהוציא בשנה ה-22 לחייו: היה זה הקובץ העברי הראשון של סיפורי מדע מקוריים לילדים! יצחק אנדרס (גרודנו 1854—1920), בנו של סוחר אמיד, רכש את השכלתו הרחבה באמצעות מורים פרטיים. לאחר שלא הצליח בעסקי מסחר היה למורה עברי ופירסם מאמרים וסיפורים מקוריים ומתורגמים בעתונות העברית, רובם בפסידונים "אני [אנדרס יצחק] ולא אחר". רוב ימיו היה ביתו שבגרודנו בית-ועד לסופרים ולמשכילים.

"במחברתי זאת יצאתי לישע צעירי עמי, לגלות מצפוני מפלאות מפעלות הטבע בדרך קלה מאד, אשר לא שיערהו סופרים רבים איך קדמוני" — במלים אלה הגדיר אנדרס את מטרתם של "סיפורי אלישיב" (ורשה תרל"ו/1875). יודע הוא, כי תופעות הטבע זרות לנער העברי, אשר "לא שמע עוד את תוקף תהילת הטבע, לא האזין עוד את משגבי מפעלותיה". אבל אם יבוא הנער

17. יש השערה, שהופמאן העסיק סופרים סמויים. שחיברו למענו יצירות והוא חתם עליהן את שמו.

בסוד הטבע והמדע, "שמים חדשים וארץ חדשה פתאום ייגלו לנגד עינינו... ובכל אות נפשו יוסיף לדרוש הלאה, לחקור הצפון והנעלם עוד ממנו, לדלות פנינים יקרים מים החכמה והמדעים".

"סיפורי אלישיב" הוא בעיני מן התופעות המפתיעות והמרנינות ביותר בתקופת-הבראשית של ספרות-הילדים העברית. לפנינו יצירה מקורית, שכרוכים בה פרקי מדע עם סגולות ספרותיות, תכליתיות לימודית עם הומור בלתי-מאולץ. כשנה לפני שי"ז שפרלינג קבע, כי זיול ורן היה הראשון שהשכיל "להעטיף ידיעות רמות ונשגבות בספורים נחמדים ונעימים", כבר הדפיס אנדרס את ספרו זה, המשלב "תושייה ומדע, עונג ושעשועים גם יחד". זאת ועוד: בעוד שגיבוריו של ורן הם חוקרים וגלאים מבוגרים, המנהלים דיונים מדעיים שלא תמיד ייקלטו על-ידי הקוראים הצעירים, מבין אנדרס, כי דווקא "משעשועי הילדים ושיחתם תצא תורה". על כן בחר כגיבור סיפוריו ב**אלישיב** — תלמיד נבון ונלהב, שפלאי הטבע שהוא לומד עליהם בבית-הספר מרשימים אותו כל-כך, עד שאינו מסוגל לשמור אותם לעצמו והוא מנסה לספר עליהם לבני משפחתו ולחבריו. אבל אחיו הצעיר, אחותו המזודה בבערותה, אביו הדבק במסורות-העבר וחבריו השובבים — הם מלגלים תחילה על אלישיב והסבריו התמוהים; אך בסופו של דבר הוא מצליח על-ידי הוכחות ונסיונות פשוטים בפיסיקה — לשכנעם באמיתות דבריו, ואז מתמלאים הכל פליאה והשתוממות למראה הפלאים המתרחשים לעיניהם...

חמשת פרקי הספר מספרים על תכונותיהם וסגולותיהם של האויר והרוח, המים והקישור, הקול וההד, האור והחושך, הקור והחום. ונושאים אלה, הנראים יבשים לכאורה, מוגשים לקורא בפרקים רעננים להפליא, רצופים התרחשויות מפתיעות, דיאלוגים שנונים ושאר סגולות ספרותיות ולעתים אף אמנותיות. פרקים אלה נכתבו בסגנון הקרוב ללשון המקרא, שיש בו קלילות חינוכית ואשר שולבו בו מלים וביטויים מאוחרים, תוך שהמחבר מנסה לפתור — לרוב בהצלחה — את היעדרם של מונחי מדע עבריים. הנה כך, למשל, מתואר הנסיון שעשה אלישיב כדי להמחיש את תכונות האויר החם והקר:

אלישיב העלה נר, פתח את הדלת ויצג את הנר על המפתח. הרוח הקר בא הביתה וימשוך בכוחו את הלהב החדורה. אלישיב הניף הנר למעלה עד המשקוף ועד מהרה נהפך הלהב אל העבר השני, ויצא האולמה יחד עם האויר החם. אלישיב החזיק הנר בתווך אצל כף-המנעול והלהב החל לחוג ולנוע אל כל עבר, אך לא נמשך עוד האולמה.

אך אם תיאורי הנסיונות עשויים, למרות ניסוחם הבהיר, להיראות ענייניים מדי, באים הדיאלוגים הרבים, הרצופים הומור רענן ולעתים אף חצוף, וגורעים מכובד-הראש ה'מדעי' של הפרקים. הנה כך, למשל, מסתיימת שיחה ראשונה בין אלישיב ואחיו שמגר, הדנה על מציאותו של לחץ-האויר:

— אם כן, כמה יהיה משקל האויר אשר בקנה-היונק?

— משקלו לא יהיה כי אם כרבע פונט.

— ומשקל להגך ודברי תעתועיך?

— למצער יותר ממשקל ראשך הנעור...

וכאשר מסביר אלישיב לחבריו כי האור המהיר "רץ אורח ברגע אחד עד שני מיליאן וויערסט", מגיבים הנערים בצהלת לגלוג:

— הידד הידד! — שמחו הנערים ויגילו, — עתה כאשר יהיה לנו דבר נחוץ בעיר נקרא

לנו את אלישיב והוא ברוח חכמתו ונבונותו ירתום לנו במרכבה את הקול והאור וברגע נדאה כעל כנפי נשרים העירה ונשוב לביתנו !

הנה כך השכיל אנדרס בכשרון, בידע ובשאר-רוח, להעניק לילד העברי שפע של ידיעות ומושגים מתחומי הטבע, הפיסיקה והטכניקה ; והוא עשה זאת במזיגה נדירה של הסברים לימודיים עם רסיסי שעשועו ובידור. בתוך שורות-ההסבר שולבו לעתים דברים על חשיבותה של ההשכלה : בכל אשר נפנה לא נוכל להרים רגל ללכת לבטח אם לא לקחנו אתנו חכמה ותבונה להורות אותנו הדרך אשר נלך בה והמעשה אשר נעשה.

שוב ושוב הטעים אנדרס, שגם הבנות חייבות לרכוש חכמה, שכן —

אם מצאה [הנערה] חכמה ודעת, אז תחנך לבדה את בניה בהשכלה ודעת, תקרא להם סיפורי נועם אשר על אזני מוסר-השכל הוטבעו, תבינם דרכי העולם והליכות הארץ...

אמנם, הילדים אוהבים להאזין לסיפורי-נועם, אבל אלישיב מטעים, כי סיפורי האמת המאלפים שלו עולים לאיזן ערוך על המעשיות המטילות פחד בלב הטף :

לא כסיפורים הבדויים אשר תספר לנו מיניקתנו הזקנה, ואשר יביאו עליך שואה ופחד חלק סיפורי. סיפוריה הם הבלי שוא, טחי טפל, אשר רוח ישאם יחד... לא כן חבל סיפורי, אשר ממקורים נאמנים יהלכו, ממקור קדוש וטהור, ממעין לא אכזב אשר לא יכזבו מימיו.

"סיפורי אלישיב", שהופיעו לפני מאה שנה בדיוק, תיארו בלשון 'מתה', החסרה מונחי-מדע מודרניים, תופעות מעולם הטבע והפיסיקה ; וחרף מאמציו של אנדרס לברוא מונחים, הנראים בעינינו היום אנאכרוניסטיים (משאבה היא "קנה דולה לבאר-מים", משקפת היא "קרן-חזות אשר לגדוד מכבי האש", והתפשטות והתכווצות הן "התמשכות והתקמטות") משומרות עדיין בספר רעננות הסגנון ובהירות ההסברים, עד שגם ילדי דורנו עשויים למצוא בו עניין.

אנדרס קיווה כי יהיה המשך ל"סיפורי אלישיב" ; על כן כתב בשער הספר "חוברת ראשונה", ובהקדמה הבטיח, כי אם הקוראים יפיקו ממנו רצון "אז לא אמנע הטוב מכם ואנופף שנית לשעשע נפשכם במחזות נעימים ובסיפורים מחוכמים" ; אך נראה ש'אלישיב' הקדים את הופעתו : למרות סגולותיו הרבות ועל אף החידוש שבתוכנו ובגישתו המקורית, לא עורר הספר שום הד בעיתונות. גם חוקרי הספרות התעלמו ממנו. וכך גותרה חוברת ראשונה זו בבדידותה, ולמרות ייתודה וראשוניותה לא גדע מה הרושם שהותירה בקרב הקוראים אשר להם נועדה.